

Violetta Jaros

O języku *Historji o chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim* Mikołaja z Wilkowiecka (słowotwórstwo, leksyka, nieodmienne części mowy)

Historja o chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim autorstwa zakonnika częstochowskiego Mikołaja z Wilkowiecka należy do najbardziej znanych staropolskich misteriów pasyjnych. Niemniej utwór ten wymaga szczegółowego opracowania językowego, którego to zadania chciałabym się podjąć. Osobno omawiam warstwę fonetyczną i fleksyjną języka misterium; tu zajmę się analizą słowotwórczą i leksykalną. Chciałabym również zwrócić uwagę na nieodmienne części mowy, które pojawiają się w tekście. Ze względu na charakter publikacji wnioski z analizy ograniczam do niezbędnego minimum.

Słowotwórstwo

Słowotwórstwo rzeczowników

Wśród formacji rzeczownikowych wykorzystanych w tekście misterium dominują nomina actionis utworzone za pomocą formantów, *-anie*, *-(an)ina*, *-(a)wica*, *-ba*, *-cie*, *-enie*, *-ek*, *-ka*, *-nica*, *-ot*, *-stwo*, *-ø*.

Najliczniejszą grupę spośród nich stanowią kategoriale nazwy czynności powstałe z użyciem sufiksów: *-anie*: *bojanie* VI 30¹, *gadanie* VI 34, *kochanie* VI 12, *mazanie* V 26, *mordowanie* IV 87, *narzekanie* IV 260, *pieczętowanie* III 34, *rozkazanie* II 74, *sluchanie* Prolog. 118, *smilowanie* V 173, *spanie* Prolog. 119, *spiewanie* Wstęp s. 7, *switanie* V 2, *ukazowanie* Prolog. 95, *wzdychanie* IV 88, *zamykanie* III 33, *Zmartwychwstanie* Prolog. 10; *-cie*: *przebiecie* VI s. 112, *przyszcie* IV 70; *-enie*: *drżenie* III 75, *grzeszenie* IV 295, *odprawienie* Wstęp s. 7, *pocieszenie* IV 344, *pozdrowienie* V 155, *prze-*

¹ Bezpośrednie przytoczenia z tekstu oznaczane będą w sposób następujący: cyfra rzymska oznaczać będzie część (od I do VI), natomiast cyfra arabska wers; jeżeli cytaty dotyczyć będą didaskaliów lub fragmentów ewangelii czytanej przez Prologa-Ewangelistę: po cyfrze rzymskiej sygnalizującej część misterium, podawana będzie strona, z której pochodzi przytoczenie.

puszczenie V 185, *siedzenie* I s. 16, *stracenie* II 74, *tchnienie* VI 202, *trzęsienie* III s. 36, *upadnienie* V 203, *uspokojenie* Prolog. s. 8, *widzenie* VI s. 100, *wierzenie* VI 105, *wyrozumienie* Wstęp s. 3, *zaprzeczenie* V 189, *zbawienie* IV 283. Formacje te właściwe są polszczyźnie XVI w., a w większości przykładów także i współczesnemu językowi polskiemu, z wyjątkiem form: *bojanie* — dziś zastępowane przez rzeczownik *strach* lub *bojaźń*, *upadnienie* — dziś już tylko *upadek*, *rozkazanie* — współcześnie raczej *rozkaz*. Mimo wykorzystania kategoriałnego suf. *-enie* formacje rzeczownikowe *odzienie* Prolog. 18 i *stworzenie* Prolog. 37 nie mają znaczenia nazwy czynności, lecz stanowią derywaty o wartości kategoriałnej ‘to, co służy do odziania’ i ‘to, co zostało stworzone’. Omawiany formant wyodrębnić można jeszcze w rzeczowniku *pokolenie* III 120, który właściwie uznać należy za zleksykalizowany.

Pozostałe z wymienionych sufiksów tworzą nazwy czynności niekategoriałne, które w wielu przypadkach przybierają wiele znaczeń wtórnych, najczęściej nazw wytworów. W misterium znaleźć można następujące rzeczowniki motywowane czasownikami, a utworzone za pomocą przyrostków: *-(an)ina*²: *matani-na* IV 386 — współcześnie rzeczownik ten przybiera suf. *-ctwo* lub *-enie*; *-(a)wica*: *łyskawica* III s. 36; *-ba*: *służba* III 45 — rzeczownik w tekście występuje w znaczeniu nazwy wytworu, a nie nazwy zbiorowej wykonawców czynności; *-ek*: *początek* IV 355, *uczynek* VI s. 100, *upadek* IV 356; *-ka*: *plotka* VI 31; *-nica*: *obietnica* IV 121; *-ot*: *grzmot* III s. 44, *życie* I 15; *-stwo*: *jeństwo* IV 329, *niewolstwo* IV 270 — dziś oba te rzeczowniki zastępowane są formacją *niewola*, *poselstwo* VI 3; *-twa*: *bitwa* IV 22, *modlitwa* V 169; $-\emptyset$ + męski paradygmat fleksyjny: *błąd* III 66, *chód* V 11, *łup* IV 111, *placz* V 184, *potop* IV 396, *powieść* VI 96, *przystęp* V 30, *wschód* V 12, *żart* III 70. $-\emptyset$ + żeński paradygmat fleksyjny: *chwała* V s. 91, *mowa* IV 216, *ochłoda* IV 265, *pociecha* IV 118, *pokłona* I 1 — dziś *pokłon*, *posługa* IV 402, *postawa* VI 160, *rada* III s. 42, *strata* VI 110, *szkoda* IV 142, *zdrada* IV 228, *zwada* IV 384. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na rzeczowniki utworzone za pomocą formantów *-eż*: *kradzież* V 102 i *-źń*: *bojaźń* V s. 91, które to formanty Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński i S. Urbańczyk³ zaliczają do zleksykalizowanych.

W odrębną grupę wydzielić należy rzeczowniki stanowiące nomina agentis, czyli nazwy wykonawców czynności, które powstały z wykorzystaniem sufiksów⁴: *-arz*, *-ca*, *-ec*, *-ciel*. Są to formacje zarówno odczasownikowe⁵, jak i od-

² Według K. Długosz-Kurczabowej i S. Dubisza tego typu formacje tworzone były od zadiektywizowanego imiesłowu za pomocą formantu *-ina* (por. *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 2001, s. 361 – 362).

³ Por. Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. 1, Warszawa 1955, s. 184 – 188.

⁴ Wszystkie wymienione tu sufiksy należą do produktywnych typów słowotwórczych w staropolszczyźnie (por. Z. Klemensiewicz, *Historia języka polskiego*, wyd. VIII, Warszawa 2002, s. 116).

⁵ Por. F. Pełowski, *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w polszczyźnie XVI wieku*, Wrocław-Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974.

rzeczownikowe. Omawiana kategoria poświadczona jest w tekście misterium w następujących rzeczownikach — z suf. *-arz*: *aptekarz* II 57, *kramarz* II 58; *-ca*: *obżerca* IV 428 — dziś raczej *żarłok*, *obżarciuch*, *zwałca* IV 427, *zwałca* I 105 — te dwie ostatnie formacje wyszły współcześnie z użycia; *-ec*: *kupiec* II 94; *-ciel*: *rzędziciel* I 8, *Zbawiciel* III 117, *zwałziciel* I s.15 — z wymienionych tu formacji rzeczownikowych we współczesnej polszczyźnie znajdziemy dziś tylko *zbawiciel*; *-nik*: *miłośnik* IV 314, *ogrodnik* V 103, *pomocnik* V 24, *rozbójnik* IV 216, *zakonnik* tytuł, *zwolennik* I 37.

Nazwy nosicieli cech obejmują rzeczowniki odprzymiotnikowe i odimiesłowowe utworzone przyrostkami *-ec*: *bywalec* VI 246, *mołojec* III s. 36, *zuchwalec* VI 245, *-eniec*: *młodzieniec* I s. 26; *-ik*: *ślachetnik* V 137.

W misterium pojawiły się także nazwy cech abstrakcyjnych. Wyróżnić należy nomina essendi urobione kategoriałnym sufiksem *-ość*⁶, a więc: *ciemność* V s. 79, *miłość* II 15, *nabożność* II 16, *radość* Prolog. 14, *wesołość* Prolog. 13, *wonność* II s. 33 oraz niekategoriałnymi sufiksami *-stwo*: *bóstwo* IV 302, *królestwo* IV 98, *męstwo* VI 80, *państwo* I 15, *zuchwalstwo* VI 283; *-ina*: *nowina* III 48; *-ka*: *pustka* IV 79; *-ø* + żeński paradygmat fleksyjny spółgłoskowy: *biel* V s.87, *czerwień* V 118: a także *-ø* + żeński paradygmat fleksyjny samogłoskowy: *powaga* IV 191.

Rzeczowniki kolektywne reprezentują derywaty *bractwo* VI 87, *pospólstwo* I s. 15, *towarzystwo* VI 250, w których wyodrębnić można formant *-stwo* // *-ctwo*.

Nieliczną grupę stanowią także nazwy żeńskie urobione sufiksem *-ka*: *Rodzicielka* IV 466, *szynkarka* IV 195 oraz nazwy miejsc poświadczane tylko jednym rzeczownikiem z przyrostkiem *-ica*: *ciemnica* IV 122.

Odrębną kategorię słowotwórczą tworzą nazwy deminutywne, ekspresywne i hipokorystyczne. A oto przegląd formantów i derywatów utworzonych dzięki ich wykorzystaniu, które pojawiły się u Mikołaja z Wilkowiecka: *-ek*: *bochnek* VI 133, *funtek* IV 190, *kwiatek* Prolog. 42, *listek* Prolog. 42, *łokietek* IV 189, *mieszek* II 30, *obrusek* VI s. 105, *olejek* IV 86, *panek* IV 54, *pączek* Prolog. 41, *pacholeczek* IV 200; *-iczka*: *siestrzyczka* V 9; *-ica*: *siestrzyca* II 1 — jest to stary formant tworzący formacje o charakterze deminutywnym⁷; *-ik*: *stolik* VI s. 105, *wierszyk* Prolog. 122, *pacholik* I 96; *-iszek*: *braciszek* IV 215; *-ka*: *bańka* II 86, *chorągiewka* IV s. 48, *częstka* VI s.105, *koszulka* IV s. 68, *miarka* IV 190, *niewiastka* VI 86, *nóżka* IV 477, *panienka* IV 186, *szatka* IV 422, *tkanka* IV 188, *wódka* V 34 (w znaczeniu pachnąca woda), *zatarzka* IV 382; *-ko*: *miaszeczek* IV s. 98, *pióreczek* IV 199; *-uchna*: *Matuchna* IV 338. Wśród hipokorystyków szczególne miejsce zajmują hipokorystyka imienne. W tekście misterium pojawiają się określenia odimienne powstałe od pełnych imion metrykalnych, a utworzone na drodze derywacji postępowej za pomocą suf. *-ek*: *Jada-*

⁶ Por. E. Mróz-Ostrowska, *Formacje z przyrostkiem -ość w strukturze języka XVI w.*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Warszawa 1962, s. 303 – 504.

⁷ Por. Z. Klemensiewicz, *Historia języka...*, s. 115.

mek IV 53 i *-ka*: *Jewka* IV 161; bądź od początkowej części imienia metrykalnego i dodanie przyrostków *-ek*: *Tomek* VI 275 lub *-a*: *Toma* VI 226; wreszcie wspomnieć należy o określeniu odimiennym, które powstało na skutek dezintegracji imienia metrykalnego — mutylacja zachowująca początkową i końcową jego część bez dodatkowych zabiegów słowotwórczych: *Madlena* II 61.

W *Historii o chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim* znaleźć można także rzeczowniki złożone. Composita⁸ obejmują zrosty, takie jak: *przebóg* III 5, *Waszmość* II 74, *Wielkanoc* IV 468, *Zmartwychwstanie* Prolog. 10; złożenie właściwe składające się z liczebnika i rzeczownika: *półbótek* IV 197 oraz formacje utworzone od wyrażenia syntaktycznego z suf. *-ek*: *Niedowiarek* VI s. 111 i *-stwo*: *niedowiarstwo* VI 249; zestawienie *biała głowa* I 101. Wśród de-rywatów rzeczownikowych występuje tylko jedna formacja utworzona prefiksalnym *nie-*: *niebycie* VI 224.

Słowotwórstwo przymiotników

Przymiotniki podzielne słowotwórczo nazywają cechy przedmiotów wyodrębnione na podstawie stosunku tych przedmiotów do czynności (skłonność do wykonywania czynności, umiejętności, możliwości), na relacji do innego przedmiotu (posiadanie, podobieństwo) lub też informują o modyfikacji cechy, którą nazywa przymiotnik podstawowy⁹.

Przymiotniki czynnościowe lub stanowe nazywają stałe wykonywanie lub podleganie przez podmiot czynności oznaczonej podstawą. Takich przymiotników jest w misterium niewiele. Mają one przede wszystkim postać imiesłów na *-ły*, a więc *umarły* III s. 36, *zmarły* III 20, *zmartwychwstały* IV 470, *zuchwały* IV 76; mogą także przybierać sufiks *-ny*: *chwalebny* Prolog. 89, *groźny* IV 325, *grzeszny* V 61, *pocieszny* V 178, *ślawny* III 112, *smętny* IV 303, *straszny* III 76, *szalony* VI 103, *szpetny* IV 139, *uporny* VI 255, *wdzięczny* IV 102.

Przymiotniki skłonnościowe oznaczają cechę polegającą na skłonności do wykonywania czynności lub bycia w stanie oznaczonym przez podstawę. W misterium stanowią one nieliczną grupę utworzoną przyrostkami *-iwy*: *leniwy* VI s. 103, *łzywy* II 82, *miłościwy* III 45, *prawdziwy* VI 163, *uściwy* III 46; *-liwy*: *chętny* IV 390 — dziś *chętny*, *cnotliwy* II 56, *placzkliwy* IV 88, *szczęśliwy* VI 273.

Inną grupę obejmują przymiotniki przynależnościowe (dzierżawcze), które są nazwami własności przedmiotów wynikających z ich przynależności do posiadacza bądź sprawcy, jak również miejsca pobytu lub pochodzenia. Jest to grupa najliczniej poświadczona w misterium. A oto przegląd formantów i przymiotników, które wykorzystał Mikołaj z Wilkowiecka: *-i//y*: *barani* IV s. 72, *Boży*

⁸ Por. E. Rudnicka-Fira, *Złożenia rzeczownikowe w staropolszczyźnie*, „Język Polski” LXXIII 1993, z. 1–2, s. 30–40.

⁹ Por. R. Grzegorzyczkowa, *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, wyd. 6, Warszawa 1984, s. 63.

IV 290, *bydlęcy* IV 429, *człowieczy* V s. 82, *niewieści* VI 96, *ogrodniczy* V s. 87; *-ny*: *leśny* IV 416, *piekielny* IV 11, *polny* IV 144, *północny* III 92, *spólny* IV 485, *wielkanocny* IV 64, *ziemny* Prolog. 2; *-owski*: *żydowski* VI s.107; *-owy*: *Dawidowy* IV 5, *grobowy* V s.79, *Jezusowy* Prolog. 77, *Krystowy* Prolog. 10, *krzyżowy* Wstęp s. 5, *wielbłądowy* IV 420; *-ski*: *anjelski* VI s. 100, *apostolski* IV 8, *izraelski* VI s. 100, *jerozolimski* VI 43, *kapłański* III s. 40, *krześcijański* II 106, *ludzki* II 120, *Nazarański* V 51, *niebieski* IV 457, *pański* IV 62, *pielgrzymyjski* VI 142, *rzymski* I 5, *szatański* IV 61, *ziemski* IV 318.

Przymiotniki materiałowe wskazują na materiał, z którego zrobiony jest desygnat określanego rzeczownika. W misterium tworzą je następujące sufiksy: *-any*: *siarczany* IV 76, *smolany* IV 75; *-ny*: *kamienny* V 106; *-owy*: *gwoździowy* VI s. 112, *jałowcowy* II 79, *spikonardowy* II 80.

Przymiotniki własnościowe są nazwami własności przedmiotów. I w tym przypadku nie jest to liczna grupa, reprezentowana przez derywaty powstałe dzięki przyrostkom: *-aty*: *kosmaty* IV 419; *-awy*: *laskawy* I 4; *-ity*: *znamienity* II 84; *-ny*: *biedny* IV 433, *dostateczny* II 58, *miłosny* IV 486, *mocny* IV 21, *możny* IV 21, *nędzny* IV 553, *ostateczny* Prolog. 89, *potężny* IV 22, *sądny* IV 252, *wieczny* IV s. 47, *wierny* IV 276, *wonny* II s. 27. Na uwagę zasługuje przymiotnik *chudoby* z suf. *-y*: *chudoby* IV 402, a nie *-ny*¹⁰.

Przymiotniki stopnia natężenia należą do derywatów modyfikacyjnych oznaczających intensywność lub osłabienie cechy nazwanej podstawowym przymiotnikiem. Przede wszystkim zaliczyć tu należy przymiotniki utworzone formantem stopnia wyższego *-ejszy*, a więc: *cieplejszy* Prolog. 50, *czujniejszy* Prolog. 117, *dostojniejszy* I 35, *jaśniejszy* Prolog. 50 lub *-szy*: *gorszy* I s.15, *lepszy* IV 498, *prętszy* Wstęp s. 7, *starszy* IV 74, *więtszy* VI 73, *wyższy* IV 497, jak również prefiksem *na-* // *naj-* tworzącym formacje odprzymiotnikowe w stopniu najwyższym, a więc: *najjaśniejszy* III 60, *namilszy* II 21, *najwyższy* I 2, *naświętszy* IV 417 (*naj-* pojawiło się w tekście tylko raz). Za pomocą przyrostka *-uczki* powstała formacja *bieluczki* III 2. Wreszcie jeden derywat pochodzi od wyrażenia syntaktycznego, a mianowicie przymiotnik *poobiedni* Prolog. 119.

W osobną grupę wydzielić należy negatwa przymiotnikowe, które w misterium reprezentują formacje następujące: *niecnotliwy* IV 81, *nieczęsty* VI 246, *nieprawdziwy* IV 186, *niepośledniejszy* IV 388, *nierad* III 73, *niewdzięczny* IV 29, *niewinny* IV 305, *niesławny* III 107, *niesprawiedliwy* IV 185.

Słowotwórstwo czasowników

Spośród czasowników występujących w misterium największą grupę stanowią czasowniki utworzone dzięki różnym formantom przedrostkowym. Formant przedrostkowy w derywacji czasownika spełniać może dwojaką funkcję, a mianowicie aspektu i rodzaju (modyfikacji semantycznej). Aspektowa funkcja for-

¹⁰ Por. A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I: A-K, Warszawa 2000, s. 160.

mantu przedrostkowego objawia się w tym, że nadaje on czasownikowi znaczenie dokonaności, np. czekać – doczekać. Funkcja rodzajowa zaś polega na różnorodnych modyfikacjach semantycznych przebiegu czynności (stanu), które nazywa czasownik podstawowy, np. od czasownika kopać można utworzyć derywaty prefiksalne wkopać, rozkopać, zakopać, odkopać; formanty: *w-*, *roz-*, *za-*, *od-* wykorzystane do ich utworzenia oprócz dokonaności wskazują na różne ukierunkowania czynności. Prefiksy w derywatach niedokonanych nie są formantami, ale stanowią część tematu. Liczną grupę stanowią też w misterium czasowniki niedokonane (iterativa), utworzone za pomocą formantów *-a-*, *-ja-*, *-owa-*, *-wa-*, *-ywa-*. A oto przegląd derywatów czasownikowych występujących w *Historii o chwalebny Zmartwychwstaniu Pańskim*:

1. Formanty przedrostkowe:

do-: *doczekać* V 171, *dojść* I 84, *domieścić* IV 142, *dostać* II 46, *doświadczyć* VI 233, *dotknąć* V 121, *dowiedzieć się* III 18;

na-: *nabrać* I 58, *nabyć* IV 46, *naczynić* II 35, *nadarzyć* III 95, *nagotować* II s. 27, *nagrodzić* IV 176, *nakarmić* IV 451, *nakłaść* II s. 33, *nakupić* II 33, *naleźć* IV 424, *namilować się* IV 482, *namówić* III 109, *napęlić* IV 205, *napieczętować* IV 32, *naprawić* IV 359, *narzekać* IV 233, *nastać* IV 453, *natrzeć* II 36, *nauczyć* III 100, *nawiedzić* IV 276, *naznaczyć* IV 286;

o-: *obaczyć* VI 234, *obawiać się* I 89, *obietać* IV 285, *opowiedzieć* IV 247, *opuścić* Wstęp s. 7, *osadzić* Prolog. 70, *osądzić* Prolog. 105, *ostawić* III 67, *otrzymać* I 47, *otworzyć* IV s. 57;

ob-: *obejrzeć* IV 179, *obrócić* IV 64, *obwarować* I s.20, *obwieścić* VI 20;

od-: *odejść* III 32, *odemknąć* VI 143, *odestać* IV 317, *odkryć* III s. 36, *odkupić* VI s. 100, *odliczyć* II 115, *odpowiedzieć* VI s. 115, *odprawić* IV 431, *odpuścić* V 170, *odstraszyć* I 87, *odwalić* III s. 36, *odyść* IV s. 74;

po-: *pobrać* IV 331, *pocatować* IV 481, *pochować* II 10, *pocieszyć* Prolog. 22, *począć* III 37, *poczęstować* IV 55, *poczytać* Prolog. 102, *podać* IV 77, *podumać* VI 172, *poglądnać* V s. 79, *pojrzyć* V s. 87, *pokleknąć* V 120, *polękać się* III s. 36, *połamać* IV 434, *położyć* V s. 82, *pomazać* Prolog. 76, *pomyśleć* I 81, *ponakrawać* VI s. 105, *poobalać* IV 154, *popchnąć* IV s. 63, *popłasać* IV 252, *poprowadzić* IV s. 74, *poprzebijać* VI 136, *poruczyć* I 56, *posiedzieć* IV 77, *postać* VI 199, *posłużyć* V 8, *posnać* III 89, *postać* IV 171, *postawić* IV 290, *potruchleć* V 46, *potrwać* III 79, *potrwożyć się* VI 171, *potrząsnąć* II s. 28, *powiedzieć* III 44, *powstać* V 163, *pozamykać* VI 167, *pozierać* II 22, *pozdrowić* VI 197, *poznać* VI 188, *pożegnać* VI 136, *pójść* I 57;

pod-: *poddać* V 203, *podnieść* I s.22, *podpić* IV 409, *podszluchać* III 48;

prze-: *przebaczyć* IV 500, *przeceścić* IV 380, *przedać* II 67, *przekwintować* IV 127, *przeminąć* II s. 27, *przemówić* Prolog. 48, *przepowiedzieć* V s.

- 86, *przeprowadzić* IV 234, *przestać* II 29, *przestąpić* Prolog. s. 14, *przestraszyć* V 185, *przewodzić* IV 59, *przeżegnać* III s. 44;
- przy-: *przybiec* VI 102, *przybyć* IV 231, *przyczynić* Prolog. 103, *przydać* IV 148, *przyjść* I 83, *przykryć* VI s.105, *przyklepić* I 73, *przyłożyć* II 42, *przynukać* VI s. 103, *przypaść* I 29, *przyplacić* IV 162, *przystąpić* III s.36, *przyść* V 48, *przywalić* V 19, *przywitać* IV 115;
- roz-: *rozejść się* VI s.117, *rozkazać* I s. 15, *rozłamać* VI s. 105, *rozmawiać* IV 486, *rozmieć* II 70, *rozpierzchnąć się* IV 169, *rozsiać* III 66, *roztłoczyć* IV 137, *rozwiązać* VI 204, *rozlać* IV 260;
- u-: *uczynić* Prolog. 109, *udbać się* IV 377, *uderzyć* II s. 27, *udzielać* II 39, *ufarbować* IV 164, *ująć* V s. 92, *ujrzeć* IV 497, *ukazać* I s. 16, *ukłonić się* I s.20, *ukraść* I 30, *ukrzyżować* V 52, *uleczyć* V 174, *umęczyć* II 9, *umrzeć* Prolog. 25, *umyślić* Prolog. 55, *upaść* V s. 90, *upewnić* IV 494, *uprzedzić* V s. 86, *uradzić* II 27, *usłyszeć* VI 97, *usnąć* IV 409, *ustać* V 184, *ustąpić* III 80, *utknąć* IV 165, *utracić* IV 335, *utrzeć* IV 316, *utwierdzić* VI 285, *uważyć* Prolog. 53, *uweselić* III 120, *uwieść* IV 228;
- w-: *wdziać* V s. 87, *wejrzeć* IV 85, *włożyć* I 21, *wniść* IV 4, *wstać* III s. 38, *wstąpić* V 128;
- wy-: *wybawić* IV 458, *wybić* IV 80, *wybrać* VI 217, *wyciągnąć* VI s. 112, *wydać* IV s. 50, *wygnać* IV 209, *wyjrzeć* IV 25, *wyjść* IV 397, *wyніść* II 24, *wypełnić* VI 83, *wypić* IV 57, *wyprowadzić* IV 122, *wyrozumieć* V 191, *wyrwać* IV 306, *wyskoczyć* IV s. 73, *wysłuchać* V 169, *wysypać* II s. 30, *wytechnąć* VI s. 110;
- wz-: *wspamiętać* V s. 82, *wziąć* Prolog. 24, *wznieść* V 48;
- z-: *schować* V 98, *schylić* V s. 82, *spatrzeć* IV 28, *stracić* IV 45, *strętwić* V s. 81, *struchleć* V s. 81, *styskować* IV 303, *szczęść* VI 122, *szczynić* VI 220, *ściągnąć* VI 251, *śpiewać* Wstęp s. 8, *zbaczyć* V 57, *zbaść się* IV 129, *zbudować* IV 298, *zdolać* V 23, *zdrapać* IV 307, *zdumieć* V 29, *zgotować* IV 220, *zgromadzić* Prolog. 4, *zgubić* V 89, *ziścić* IV 345, *zjąć* VI 132, *zlecić* IV 345, *złęknąć się* IV 421, *złamać* VI 137, *złożyć* V 66, *zmazać* IV 311, *zmieszkać* IV 370, *zmieścić* IV 195, *zmlócić* IV 108, *zniknąć* VI s. 103, *zniszczyć* III 68, *związać* IV 248, *zwieź* IV 212;
- za-: *zabaczyć* IV 59, *zabawić* IV 368, *zacząć* IV s.67, *zadzierzyć* VI 209, *zajrzeć* III s. 38, *zajść* V s. 91, *zakwitnąć* IV 275, *założyć* I 22, *zamieszkać* IV 385, *zamknąć* IV 140, *zapięczętować* I 63, *zapłacić* IV 336, *zapomnieć* IV 504, *zaprowadzić* IV 449, *zasłużyć* IV 241, *zasmucić* VI s.108, *zaśpiewać* IV 116, *zatrzymać* VI s.98, *zawiercić* IV 480, *zawieźć* IV 211, *zawitać* IV 253, *zawołać* III 82, *zażywić* IV 191;
- ze-: *zebrać* IV 112, *zejść* I 16, *zemdleć* III 123, *zepsuć* IV 218, *zetrzeć* IV 294;
- zo-: *zostać* IV 203, *zostawić* I 72.

2. Iterativa:

- a-: *biegać* V 151, *brzękać* IV s. 56, *chadzać* II 18, *gdakać* IV 155, *klękać* V 159, *mawiać* IV 66, *odpowiadać* IV 236, *odwalać* V 25, *ogłądać* V 143, *ogradzać* II 87, *otwierać* IV 12, *pocieszać* IV 119, *poglądać* IV 278, *pokładać* IV 288, *poprawiać* VI 288, *poruczać* I 56, *posyłać* VI 200, *powiadać* V 75, *przechadzać* IV 264, *przepominać* V 80, *przepuszczać* V 192, *przychadzać* II 99, *przyczyniać* Prolog. 108, *przykładać* I 74, *przylepiać* I 73, *rozmawiać* VI 98, *rozstawiać* I 32, *rozstawiać* II s. 34, *ruszać* III 35, *skakać* IV 156, *spominać* Prolog. 108, *strzelać* III s. 34, *uciekać* V 150, *ugadzać* V 202, *umykać* I 103, *wyliczać* V 76, *wymyślać* VI 131, *wypuszczać* Prolog. 43, *wyrządzać* V 160, *wysysać* IV 416, *wzdychać* V 205, *zakładać* IV 134, *zamykać* III 33, *zbierać* II 31, *zdradzać* IV 244, *zmawiać* I 68, *zostawiać* I 72;
- ja-: *podpijać* IV 408;
- o-: *dowodzić* III 55, *odchodzić* II 116, *przywodzić* Prolog. 101, *włóczyć* IV 138, *wozić* IV 187, *wywodzić* IV s.68, *zachodzić* I 20, *zwodzić* IV 238;
- owa-: *dziwować się* VI s. 109, *handrykować* II 108, *kupować* Prolog. 75, *obiecować* IV 492, *odługować* I 24, *pokazować* VI s.109, *posługować* II 20, *przyjmować* IV 375, *rozpamiętować* Prolog. 86, *sprawować* IV 26, *styskować* IV 303, *ukazować* I s. 16, *wstępować* V s. 87, *zejmować* III 7;
- wa-: *bywać* V 58, *dawać* IV 118, *dobywać* I 90, *dostawać* IV 74, *naśmiewać się* VI 232, *omieszkawać* IV 117, *podawać* VI s.103, *powstawać* Prolog. 27, *słychawać* I 74, *spodziewać się* III 98, *ustawać* II 15, *używać* Prolog. 120, *wyznawać* V 172;
- ywa-: *obiecywać* III 114, *pokazywać* VI 58.

Słowotwórstwo przysłówków

Przysłówki u Mikołaja z Wilkowiecka tworzone są za pomocą sufiksów *-o // -e*. Repartycja tych sufiksów w zasadzie zgodna jest ze stanem dzisiejszej polszczyzny, choć można wskazać formy odmiennie brzmiące od współczesnych, a mianowicie od przymiotników *łatwy* i *śmiały* powstały przysłówki z użyciem przyrostka *-e*, a więc *łatwie*, *śmieie* – dziś: *łatwo*, *śmiało*. Od przymiotnika *miły* występują w tekście misterium obocznie formy na *-o* i *-e*: *miło // mile*. Obok formacji tworzonych regularnie wyżej wymienionymi afiksami znajdują się także derywaty o charakterze prefiksально-sufiksальnym, jak również różnego typu złożenia. Są to przysłówki powstałe z form przypadkowych rzeczowników w połączeniu z przyimkami typu: *do szczęta*, *na urząd*, *po ranu*, *w czas*, *w pośrodku // w pośrodku*, *we środku*, złożenia typu: *naonczas*, *naprzód*, *nazajutrz*, *teraz*, *wespolek*, *wewnątrz*, *wniwecz*, *wrzeczy // w rzeczy*, *wzgórze*, *zewnątrz*; przysłówki powstałe z form przypadkowych przymiotników w połączeniu z przyimkami: *po pielgrzymску*, *z osobna*, *naprętce*; przysłówki odliczebnikowe

będące zrostami liczebników głównych z Gen. pl. rzeczownika *kroć*: *stokroć*, *trzykroć*; zrosty przysłówków zaimkowych: *skądinąd*, *stamtąd*; wreszcie przysłówki odzaimkowe powstałe ze skostniałych form przypadkowych: *nadto*, *nieco*, *potym*, *przedtym* oraz złożzeń składających się ze skostniałych form zaimka i rzeczownika: *tymczasem*, pisane też *tym czasem* lub *tymi czasy*. Poza tym wskazać można wiele przysłówków, które we współczesnym języku polskim już nie funkcjonują, a więc *lepak*, *ninie*, *naonczas*, *ondzie*, *ono*, *owa*, *placi*, *snadź*, *wiera*, *wrzeczy*, *wszędy*, *wzgórę*, *wždy*, *zasię*, *zawždy*; jak i takie, które współcześnie występują w innej formie: *barzo*, *dopierz*, *dzisia*, *nidziej*, *owszeją*, *wespolek*, *tedy*.

Stopień wyższy przysłówków powstaje regularnie przez dodanie do tematu przymiotnika sufiksu *-ej*, który w polszczyźnie pojawia się już w XIV w., zaś stopień najwyższy tworzono przez dodanie do formy comparativu prefiksów *na-* // *naj-* (przedrostek do XVII w. rzadko bywa używany) lub *nad-*¹¹. Ten ostatni występuje w polszczyźnie do XVI w. Tekst misterium w pełni potwierdza stan polszczyzny szesnastowiecznej, a więc w comparativie występuje afiks *-ej*, natomiast w superlatiwie spotykamy prefiks *na-* dodany do formy stopnia wyższego.

Leksyka

Inwentarz słownikowy *Historii o chwalebnym Zmartwychwstaniu Pańskim* wykazuje obecność leksyki starszej i nowszej. Należy zatem przedstawić leksy i ich znaczenie właściwe polszczyźnie szesnastowiecznej. Wiele z nich współcześnie już nie występuje w języku literackim albo występuje w innym znaczeniu. A oto przegląd słownictwa, które pojawiło się w misterium: rzeczowniki: *alterkacyja* IV 437 <spór, zwada, sprzeczka, nieporozumienie Sp I 147>, *arma* I s. 22 <broń, oręż Sp I 217>, *baczmag* IV 197 <rodzaj obuwia Sp I 265>, *barta* I 106 <topór, rodzaj halabardy Sp II 15>, *brana* IV 13 <wejście do otoczonego murami miasta lub innych miejsc obronnych Sp II 440>, *chych* IV 27 <chichot, śmiech Sp III 386>, *czasza* IV 452 <naczynie do płynów Sp IV 104-105>, *dostatek* Wstęp s. 6 <1. obfitość, wielka lub wystarczająca ilość 2. dobytek, majątek, mienie; bogactwa Sp V 438-442>, *dukat* II 41 <złota jednostka monetarna wagi 3,53 g rozpowszechniona w Europie pod koniec XIII w. W Polsce wprowadzona na większą skalę od 1528 r. Sp VI 172>, *fabuła* VI 37 <1. bajka fantastyczna, opowiadanie zmyślane 2. przedmiot obmowy, pośmiewisko Sp VII 1-2>, *funt* II 85 <1. jednostka wagi odpowiadająca przeważnie 12 uncjom (funt aptekarski) lub 16 uncjom (funt kupiecki) 2. określona waga złota lub srebra, służąca jako środek płatniczy Sp VII 153>, *kasztel* VI 111 <miejsce obronne, warownia Sp X 165>, *kobylka* IV 414 <pasikonik albo owad z rzędu szarańczaków Sp X 438>, *kruszki* IV 195 <mała

¹¹ Por. W. C y r a n, *Przysłówki polskie. Budowa słowotwórcza*, Łódź 1967, s. 145 – 152.

kreza i ozdobnie marszczone obszycie brzegu rękawów wokół dłoni przy koszulach Sp XI 275>, **liczman** II s. 30 <metalowa blaszka lub kółko używane do liczenia Sp XII 241-242>, **labaj** IV 162 <wielki pies, wyzwisko Sp XII 424>, **loktusza** IV 446 <chusta, płachta z płótna Sp XII 563>, **mieszek** II 30 <worek, torba, sakwa do noszenia pieniędzy Sp XIV 96-98>, **miłośnik** IV 314 <wyznawca, czciciel Boga Sp XIV 237-240>, **molojec** III s. 36 <młody, dzielny człowiek płci męskiej Sp XIV 616>, **oblicze** III s. 36 <twarz, czasem metonimicznie wyraz twarzy Sp XIX 213-219>, **ordynek** Prolog. 110 <porządek, kolejność Sp XXII 152-153>, **ostatek** Prolog. 105 <zakończenie, koniec Sp XXII 199-204>, **pacholik** I 96 <1. dziecko płci męskiej, chłopiec, wyrostek, młodzieniec 2. sługa Sp XXIII 5-6>, **rusznica** I 88 <ręczna broń palna, muszkiet, arkabuz KKN V 776>, **sajan** IV 193 <1. krótka suknia żołnierska u starożytnych, przewiązywana w pasie 2. ubranie odświętne KKN VI 7>, **siermięga** IV 420 <1. proste chłopskie sukniisko 2. gruba suknia chłopska, sukmana, gunia KKN VI 107>, **sklep** IV 206 <piwnica w potocznym znaczeniu KKN VI 144>, **sprawa** Prolog. 90 <stp.1. porządek, ład 2. skutek, wynik 3. wiadomość, relacja 4. działanie, rzecz 5. czyn, uczynek KKN VI 343-344>, **sromota** III 17 <wstyd, wstydlivość; konfuzja, hańba KKN VI 374>, **staja** VI s. 98 <mia-
ra długości pola KKN VI 383>, **stróża** I 46 <1. powinność stróża, stróżowanie 2. stp. straż, warta KKN VI 462>, **sycera** IV 415 <stp. trunek upajający KKN VI 532>, **taler** II 43 <moneta pruska = 3 markom niemieckim; w Polsce = 6 złotych KKN VII 13>, **tkanka** IV 188 <delikatna tkanina, siatka, koronka KKN VII 62>, **tram** II 111 <belka główna inne podpierająca, podciąg, bierzmo KKN VII 96>, **trepela** IV 188 <stp. kreza, wielki kołnierz marszczony KKN VII 108>, **wacek** II 25 <torba, mieszek, woreczek na szyi zawieszony KKN VII 439>, **wódka** II 34 <pachnidło KKN VII 703>, **zatarżka** IV 380 <stp. nieporozumienie czynne, poróżnienie, spór, waśń, zwada KKN VIII 311>, **zwardźca** IV 427 <stp. kłótnik, człowiek zwadliwy KKN VIII 633>, **zwodźciel** I 13 <stp. oszust, oszukaniec, szalbierz KKN VIII 659>, **zwardźca** I 105 <stp. oszust KKN VIII 659>, **zwolennik** I 27 <naśladowca, wielbiciel, uczeń KKN VIII 660>; czasowniki: **baczyć** VI 122 <1. widzieć, patrzeć 2. zauważać, zwracać uwagę 3. sądzić, mniemać, przypuszczać 4. uwzględniać, brać pod uwagę 5. starać się, przestrzegać Sp I 269>, **domieścić czego** IV 149 <1. umieścić, przyjąć 2. doprowadzić do czegoś; obdarzyć – w sensie dodatnim, w sensie ujemnym — nabawić Sp V 326>, **dudkować** IV 72 <1. kłaniać się, czapkować, pochlebiać 2. stroić żarty, błaznować Sp VI 164-165>, **gdakać** IV 155 <dużo mówić, paplać, pleść, zrzędzić Sp VII 228>, **głaszać** I 96 <wołać, krzyczeć, rozgłaszać Sp VII 364>, **godzić się** IV 272 <1. nadawać się, być przydatnym 2. mieć wartość 3. być za kogo 4. schodzić się, łączyć 5. należy, wolno (bezpodmiotowo) Sp VII 500-505>, **handrykować się** II 108 <kłócić się, spierać się Sp VIII 296>, **kinąć** III s. 44 <rzucić Sp X 327>, **kłopotać się** IV 467 <1. martwić się, troskać się, smucić się 2. kłócić się, spierać się Sp X 415>, **kłócić** IV 107 <hałasować Sp

X 405>, **kotować** IV 71 <wyśmiewać, przedrzeźniać, błagować Sp XI 81>, **lamentować** V 88 <płakać, narzekać, zawodzić Sp XII 11-12>, **legać/legać** I 86 <przybierać pozycję leżącą Sp XII 101-102>, **łajać** IV 48 <urągać, karcieć, ostro strofować Sp XII 446-448>, **łaskować** IV 246 <1. pokazywać sztuczki, kuglować 2. pleść głupstwa, mówić w sposób nieprzyzwoity Sp XII 563>, **markotać** IV 104 <wydawać mrukliwe dźwięki; cicho lub niewyraźnie mówić, mamrotać, mruzczyć z gniewu Sp XIII 157>, **martwić** III 16 <drętwieć, tracić czucie, obumierać Sp XIII 179>, **mieszkać** II 40 <1. być, trwać, znajdować się 2. opóźniać, odwlekać coś Sp XIV 98-111>, **miłować** I 82 <1. pragnąć, by komuś było dobrze, odczuwać przychylność, przywiązanie do kogoś 2. czcić, wielbić Boga i świętych Sp XIV 240-248>, **mnimać** I 40 <1. przypuszczać, domyslać się, sądzić, myśleć, być zdania 2. być pewnym siebie Sp XIV 386-391>, **naczynić** II 35 <sporządzić, wytworzyć Sp XV 416-417>, **nadarzyć** III 95 <obdarzyć Sp XV 450-451>, **nagotować się** II 52 <przygotować się, być gotowym Sp XV 530>, **ochynąć się** IV 135 <1. zanurzyć się, wpaść do wody 2. być ogarniętym czym Sp XIX 567>, **odejść//odyść czego** III 32 <opuścić jakieś miejsce, oddalić się Sp XX 187-193>, **ogradzać** III 87 <mówić nie wprost, ukrywać istotę rzeczy Sp XX 104-105>, **omieszkawać** IV 117 <1. opóźniać, zwlekać; także wahać się 2. zaniedbywać, pomijać 3. przeszkadzać, zawadzać Sp XXI 352-353>, **ostawić się** III 67 <1. zdobyć, zyskać dobre imię 2. stać się znanym, uzyskać rozgłos 3. zniesławić się Sp XXII 152-153>, **pasować się** VI 127 <mocować się, walczyć z przeciwnikiem Sp XIII 279-280>, **pątować** VI 59 <wędrować, podróżować Sp XXIII 360>, **plużyć** IV 242 <1. mieć się dobrze 2. szczęścić się 3. znaczyć, ważyć, być w cenie 4. sprzyjać Sp XXV 441-442>, **podrugać** IV 435 <rozbić, połamać w kawałki Sp XXVI 61>, **poruczać** I 56 <1. oddawać z zaufaniem, powierzać 2. zlecać, oddawać pod sąd 3. wydawać polecenie, nakazywać Sp XXVI 376-378>, **potrwać** III 79 <stp. 1. wytrwać, utrzymać się cierpliwie 2. być, poczekać KKN IV 815>, **pożegnać** VI 136 <stp. pobłogosławić KKN IV 926>, **przebaczyć** IV 500 <stp. zapomnieć, przepomnieć, pominąć KKN V 18-19>, **przekwintować** IV 127 <stp. wybredzać, zbytecznie przebierać w czym, grymasić KKN V 119>, **przepuścić komu** V 189 <odpuścić, przebaczyć, darować KKN V 175-176>, **przestać na czym** II 29 <rzad. poprzestać, zadowolić się czym KKN V 198>, **przestąpić** Prolog. 108 <stp. ominąć, opuścić KKN V 199-200>, **przydać się** VI 63 <zdać się, nadać się KKN V 279>, **przynukać** VI s. 103 <stp. 1. przymusić, ponaglić 2. zapraszać gwałtownie, przygnać 3. przybiec KKN V 332>, **przypaść na co** I 29 <paść, rzucić się na kogo, na co KKN V 337>, **przyprawić się** Prolog. 56 <stp. 1. przygotować się, przysposobić się 2. przebrać się KKN 351>, **rokować** IV 51 <stp. radzić, rozprawiać, rozmawiać, zastanawiać się KKN V 557>, **rozsadzić się** I 9 <pousiadać w pewnych odległościach, rozsiać się KKN V 692-693>, **rozslawić** I 32 <1. zrobić sławnym rozgłosivszy 2. rzad. rozgłosić, rozkrzyzczyć KKN V 696-697>, **rozwiązać od czego** VI 204 <odwiązać, rozdzieźgnąć, roz-

puścić z węzła KKN 726-727>, **siępać się** IV 386 <1. szarpać się, targać się, miotać się 2. strzepić się KKN VI 7>, **ślawić** III 85 <1. rozślawiać 2. głosić, opisywać 3. mówić, opowiadać, rozgłaszać KKN VI 227-228>, **spatrzeć** III 28 <stp. 1. patrząc znaleźć, wypatrzeć 2. zobaczyć, obejrzeć KKN VI 284-285>, **spomnieć** IV 241 <1. wspomnieć, wzmiankować 2. przypomnieć KKN VI 316>, **sprawić się** IV 484 <1. uwinać się 2. dowiedzieć się 3. sprawić się komu = zdać sprawę KKN VI 347-348>, **sprawować** Wstęp s. 6 <1. rzad. spowodować 2. wpłynąć, poskutkować 3. skłonić 4. stp. przygotować KKN 345-348>, **stać za co** VI 31 <stp. ręczyć, odpowiadać, zaręczać KKN VI 380>, **stargować się** II 87 <zgodzić się co do ceny KKN VI 395>, **streczyć** II 100 <nastreczać, polecać, rać KKN VI 454>, **styskować** IV 303 <stp. utyskiwać, uskarżać się, narzekać KKN VI 495>, **tarkać** VI 49 <stp. szepnąć, napomknąć, bąknąć KKN VII 28>, **twierdzić się** VI 287 <utwierdzać się, wzmacniać się KKN VII 180>, **udbać się** IV 377 <1. uwidzieć 2. ukochać, polubić KKN VII 232>, **udziałać** V 202 <1. rzad. uczynić, zrobić 2. zrobić, dokazać, wskórać KKN VII 239>, **ugadzać** V 202 <1. utrafić, trafić, uderzyć 2. ugadzać w co = nawinać się 3. ugadzać komu = zadowolić kogo KKN VII 247-248>, **ukazować** I 8 <rzad. wskazać, pokazać KKN VII 260>, **uważać** Prolog. 53 <wziąć pod uwagę KKN VII 411>, **wierzyć o czym** VI 267 <wierzyć w co KKN VII 591-592>, **wspychać** V 204 <stp. w pychę się wzbijać, wynosić się KKN VII 752>, **zabaczyć** IV 59 <stp. 1. zapomnieć 2. nie chcieć pamiętać, przebaczyć KKN VIII 14>, **zachować się komu** II 97 <zyskać czyją łaskę, przychylność KKN VIII 38-39>, **zachować sobie kogo** III 94 <przychylnie usposobić, zjednać, ująć KKN VIII 38-39>, **zadzierzyc** VI 207 <rzad. 1. zatrzymać, wstrzymać 2. utrzymać 3. zadzierzyc grzechy komu = nie odpuścić KKN VIII 75>, **zażywić** IV 191 <1. ożywić 2. pożywić KKN VIII 371>, **zezwoić się** II 58 <zgodzić się, zmówić się KKN VIII 463>, **zmawiać się** I 68 <1. zaprosić 2. zgodzić się KKN VIII 566>, **zmieszkać** IV 370 <bawiać spóźnić się, zwlec KKN VIII 568>, **zzuchwalić się na kogo** IV 240 <rozzuchwalić się KKN VIII 674>, **żartować z kim** III 62 <stroić żarty, błaznować KKN VIII 694>; przymiotniki: **bezceny** IV 304 <wyzuty z czci, osławiony, godny potępienia; zły; bezczelny, bezwstydy Sp II 62-63>, **chudoby** IV 402 <biedny, ubogi, mierny KKN I 306>, **cny** VI 53 <1. cnotliwy, uczciwy, dobry 2. godzien czci, szanowany Sp III 551-553> **dostateczny** II 58 <bogaty, dostatni Sp V 434-442>, **duży** I 66 <stp. silny, mocny KKN I 590>, **inakszy** Prolog. 53 <nie taki, inny Sp VIII 530-572>, **inszy** I 28 <nie ten, nie taki Sp VIII 556-572>, **isty** Prolog. 59 <1. pewny, niewątpliwy 2. prawdziwy, rzeczywisty, niesfałszowany KKN IX 11-13>, **łżywy** IV 82 <świadomie mówiący nieprawdę, kłamliwy Sp XII 643-644>, **nadobny** V 35 <powabny, wdzięczny, miły, ładny KKN III 44>, **naprawny na co** III s. 36 <przysposobiony Sp XVI 139>, **nieprawdziwy** IV 186 <fałszywy Sp XVII 544-545>, **niezbudny** IV 166 <budzący niechęć, odrazę; plugawy, nikczemny, paskudny Sp XVIII 312>, **ostateczny** Prolog. 89 <który jest na końcu Sp XXII 195-199>.

próżny IV 437 <stp. 1. nic w sobie nie zawierający 2. wolny, niezajęty 3. daremny, bezcelowy KKN V 7>, *szczodry* I 64 <hojny w czynieniu dobrze KKN VI 590>, *wdzięczny* IV 102 <miły, pożądaný, upragniony KKN VII 497>, *znamienity* IV 370 <wiele znaczący, wybitny, wielki KKN VIII 579>; związki frazeologiczne: *dojść rządu* I 84 <dojść ładu, sprawy>, *na tram* II 111 <na kredyt>, *po harabie* III 29 <harab — zawołanie poskramiające psy myśliwskie; po harabie = po czasie, nie w porę Sp VIII 322-323>, *twardy na sercu* VI 104 <nieczuły, nieubłagany, nieludzki KKN VII 176-177>, *utrzyć rogów* IV 316 <zmusić do posłuszeństwa>, *wara wąsa* I 98 <wyrażenie przysłowiowe: strzeż się, wyrwę ci brodę! KKN VII 458>, *we złej toni* IV 50 <w niebezpieczeństwie, w ciężkim położeniu>.

Słownictwo obce

Najwięcej jest w misterium wtrąceń łacińskich i to zarówno w didaskaliach, np. *Ma mówić distincte* (dobitnie, wyraźnie) VI s. 108, *cum cantoribus* (ze śpiewaniem) IV s. 68, *Mutabit vocem* (odmienić głos) IV s. 58, *Aciori voce* (właś. altiori voce = wyższym głosem) IV s. 59, *Clamabit* (będzie wołał) IV s. 51, *Mutata voce* (zmienionym głosem) IV s. 48, *Śpiewanie „Sepulto Domino” etc., vide „Agendam”* I s. 26; jak i w tekście zasadniczym, mówionym, np. *Pax vobis* (Pokój wam), *uczniowie moi!* VI 161, *Ad idem, bracia, ad idem* (na niego) IV 125, *Salve, sancta Parens, // Jam jest entium ens!* (Witaj święta Rodzicielko, // Jam jest bytów byt!) IV 463-464, *„Regina caeli laetare // Dzisiejszej świętej niedziele”* IV 441-442. Również we wstępie znajdziemy wtrącenia łacińskie typu: ... *per totam historiam in suis locis* (poprzez całą historię na swoich miejscach) Wstęp s. 7, ... *inter festa Paschae et Ascensionis Domini* (między świętami Wielkanocy i Wniebowstąpienia) Wstęp s. 6, *Maryja mater Jesu* Wstęp s. 4.

Obok wtrąceń łacińskich znaleźć można wtrącenia niemieckie: *Tobieć jeszcze, czaracie, nie frei!* (wolny) // *Nie ladać kto przeprawi glejt!* (list żelazny) IV 233-234, *A sąć te olejki, wódki // Znamienite, prawie fryszy* (świeże) II 94, *Wos ist dos, mayn herr Pilaksie?* (właś. Was ist das, mein Herr = Cóż to, mój panie?) III 23; włoskie: *Bona vita* (Dzień dobry), *cni kompani!* VI 53, *Bon fradello!* (właś. Buon fratello = dobry braciszku) VI 59; węgierskie: *Uram gazda!* (Mój panie!) III 5, *Hej beszcie* (O, bestio; przekleństwo węg.) III 8; ukraińskie: *Pro Boha!* (na Boga!) III 11; aramejskie: *Witajże, miły Rabboni!* (Mistrzu, Panie) VI 117.

Przeglądając inwentarz leksykalny misterium należy wspomnieć o słownictwie obcym, które na stałe weszło do zasobu leksyki polskiej. I znów najliczniejszą grupę stanowią latynizmy i greczyzmy: *akt* <łac. actus = czyn SJP Dor. I 142>, *alterkacyja* <łac. altercatio SJP Dor. I 195>, *anioł* <gr. ángelos = posłaniec SJP Dor. I 142> *apostoł* <gr. ápostolos = wysłaniec SJP Dor. I 176>, *apteka* <gr. apothēkē = skład, magazyn SJP Dor. I 181>, *arka* <łac. arca SJP

Dor. I 202>, **artykuł** <łac. articulus SJP Dor. I 211-212>, **balsam** <gr. bálsamon = pachnąca żywica SJP Dor. I 319>, **bean** <łac. beanus SJP Dor. I 388>, **biskup** <gr. episkopos = dozorca przez czes. biskup SJP Dor. I 530>, **cementarz** <łac. coementarium z gr. koimētērion SJP Dor. I 1083>, **cyrograf** <gr. cheirógraphon SJP Dor. I 1079>, **cytryna** <łac. citrus SJP Dor. I 1083>, **dyjabeł** <gr. diábolos SJP Dor. II 179-181>, **ewnjelija** <łac. euangélium z gr. euangelion = dobra nowina SJP Dor. II 773>, **fabuła** <łac. fabula = bajka SJP Dor. II 781-783>, **faryzeusz** <z łac. pharisaeus z gr. pharisaios, hebr. parūsh = rozdzielony SJP Dor. II 823>, **facecya** <łac. facetia = żart SJP Dor. II 782>, **historyja** <gr. historia = badanie, wiedza SJP Dor. III 84>, **kapa** <łac. cappa SJP Dor. III 526>, **kasztel** <łac. castellum SJP Dor. III 608>, **lamentować** <łac. lamentum SJP Dor. IV 16>, **minister** <łac. minister = służa SJP Dor. IV 720>, **mirra** <gr. mýrrha SJP Dor. IV 732>, **moneta** <łac. moneta SJP Dor. IV 813-814>, **nóta** <łac. nota = znak SJP Dor. V 398-399>, **oltarz** <łac. altare z czes. oltář SJP Dor. V 979>, **pater** <łac. pater = ojciec SJP Dor. VI 185>, **patryjarcha** <gr. patriárchē SJP Dor. VI 187-188>, **persona** <łac. persona SJP Dor. VI 253-254>, **pielgrzym** <łac. peregrinus = cudzoziemski SJP Dor. VI 317>, **psalm** <łac. psalmus SJP Dor. VII 681>, **sentencyja** <łac. sententia = mniemanie, sąd SJP Dor. VIII 140>, **stóła** <łac. stola = długa szata z gr. stolé SJP Dor. VIII 867>, **summa** <łac. summa SJP Dor. VIII 911-912>, **tekst** <łac. textum = związek wyrazów SJP Dor. IX 84>; germanizmy: **barta** <niem. Barte SJP Dor. I 356>, **browar** <niem. Brauerei SJP Dor. I 668>, **falsz** <niem. Falsch z łac. falsus SJP Dor. II 803-804>, **fórta** <niem. Pforte SJP Dor. II 1002>, **funt** <niem. Pfund SJP Dor. II 996>, **glejt** <niem. Geleit (brief) = list żelazny SJP Dor. II 1138>, **graca** <niem. Kratze SJP Dor. II 1270>, **herab** <niem. herab = tu, tutaj; okrzyk myśliwski SJP Dor. III 24-25>, **hetman** <niem. Höftmann SJP Dor. III 66>, **kompan** <niem. Kumpan SJP Dor. III 874>, **lancuch** <niem. Lannzung SJP Dor. IV 262>, **loktusza** <niem. Lakentuch, Locktuch SJP Dor. IV 446>, **ordynek** <niem. Ordnung SJP Dor. V 1077>, **plastr** <niem. Pflaster z łac. (em) plastrum SJP Dor. VI 446>, **szpital** <niem. Spital SJP Dor. VIII 1162>, **szynkarka** <niem. Schenke od schenken = nalewać SJP Dor. VIII 1228>, **talar** <niem. Taler SJP Dor. IX 26>, **traf** <niem. treffen = trafić SJP Dor. IX 211>, **tram** <niem. Tram SJP Dor. IX 224>, **trunek** <niem. Trunk SJP Dor. IX 288>, **warstat** <niem. Werkstatt SJP Dor. IX 852>, **warta** <niem. Warte SJP Dor. IX 853>; bohemizmy: **kapłan** <czes. kaplan z łac. capellanus SJP Dor. III 539>, **klasztor** <czes. klaster, niem. kloster z łac. claustrum SJP Dor. III 708-709>, **kościół** <czes. kostel z łac. castellum = miejsce warowne SJP Dor. III 1059-1060>, **mnich** <czes. mnich z gr. monachos = samotnie żyjący SJP Dor. IV 773>, **rusznica** <czes. ručnice SJP Dor. VII 1407>; z języka węgierskiego: **hajduk** <węg. hajduk SJP Dor. III 8>, **hejnał** <węg. hejnał = zorza, świt SJP Dor. III 44-45>; z języka włoskiego: **dukat** <wł. ducato = księstwo SJP Dor. II 423-424>, **maszkara** <wł. mascara SJP Dor. IV 496>, **sajan** <wł. saione z łac. sagum = odzież żołnierska SJP Dor. VIII 13>; z języka

rumuńskiego: **maczuga** <rum. mǎciuča SJP Dor. IV 361>; z języka francuskiego: **figa** <fr. figue z łac. ficus SJP Dor. II 858-859>; z języka rosyjskiego: **pop** <ros. pop z gr. papos = ojciec SJP Dor. VI 995>; z języka tureckiego: **baczmag** <tur. baszmag, paszmag = sandał, trzewik KKN I 80>; z języka hebrajskiego: **szatan** <hebr. satan = przeciwnik SJP Dor. VIII 1035>.

Nieodmienne części mowy

Przysłówki

a) proste

barzo (22)¹² <stp. wielce, mocno KKN I 102> *Iż mi się tak **barzo** sprawiasz?* VI 262;

dosyć (5) <tyle, ile trzeba, w sam raz KKN I 529-530> *Będzie **dosyć** jako **mniam*** VI 135;

dotąd (2) *Dotąd niżli słońce zajdzie* VI 114;

dzisiaj (3) *Dzisiaj już zmartwychwstałego* VI 288;

dziś (14) *Ślusznie się **dziś** weselicie* IV 281;

gdzie (22) *Gdzie jest, piekło, twoje żądło?* IV 69;

gdzież (3) *Gdzieżeś dostał tej czerwieni?* V 118;

glosem (1) <na głos, głośno> *ma wołać **glosem** w piekle* IV s. 49;

inaczej (2) *Nie **inaczej**, tak się rzecz ma* III 72;

jutro (1) *Iż **jutro** zachodzi święto* I 20;

lepak (2) <stp. zaś, lecz, znowu KKN II 717> *Tu **lepak** z wierzchu na ziemi* Prolog. 29;

c) utworzone formantem -o //-e

blisko (1) *Potym byli **blisko** onego miasteczka ...* VI s. 103;

ciemno (1) *Choć **ciemno**, wszak drogę wiemy* VI 10;

dawno (4) *Już to tam było **dawno** być* V 7;

długo (1) *Iż się nie będziesz targować, // Z nami **długo** handrykować* II 108;

dobrze (5) *Dobrze, pieniądze bierzemy* III 113;

ledwie (1) *Ledwie mogę ruszyć z miejsca* V 22;

łaskawie (1) *Ażeś ty ziścił **łaskawie*** IV 299;

łatwie (2) *Łatwie im grzechy przepuszczać* V 192;

mało (2) *Aza o tym w Piśmie **mało*** VI 107;

mile (1) *Zostań, **mile** cię prosimy* VI 125;

nabożnie (1) *I tak **nabożnie** śpiewacie* IV 282;

obyczajnie (1) *Tu mogą mójcy (...) **obyczajnie** strzelać z rusznicy* III s. 36;

osobno (1) ... i siedzą w nim każdy **osobno** III s. 36;

¹² Cyfra w nawiasie oznacza liczbę użyc.

pięknie (1) *Bo tu z nimi **pięknie** wszędzie* IV 40;
pilno (4) *Otóż mię masz, gdy mię **pilno** szukasz* V 141;
placzkliwie (1) *Poglądając **placzkliwie** wołamy* IV 278;
prawdziwie (2) *Powiadających **prawdziwie*** VI 93;
prawie (6) *Toć było **prawie**, // Ukazał się im w pielgrzymkiej postawie* VI 159;
prętko (2) *Ale nam kazał **prętko** iść* VI 19;
próżno (2) *Ba, i **próżno** o tym gadać* VI 35;
rychło (3) <prędko, zaraz, wnet KKN V 785> *Będzieć to **rychło** świtanie!* V 2;
skromnie (1) *Wszak **skromnie** stoję* VI 254;
skoro (1) <prędko, zaraz, szybko KKN VI 163> *Jak to **skoro** usłyszeli* VI 97;
sluszknie (1) ***Sluszknie** się dziś weselicie* IV 281;
smutno (1) *Tak **smutno** się pokazując?* IV 58;
srogo (1) *Tak **srogo** mi odpowiadasz* IV 236;
szeroko (1) ... *iz się **szeroko** rozciągnęła ...* Wstęp s. 6;
śmiele (3) *Która się go chciała dotknąć **śmiele*** V 133;
trudno (1) ***Trudno** nasze wrota wybić!* IV 80;
wesoło (1) *I **wesoło** zaśpiewają* IV 116;
wiernie (1) *Toć **wiernie** nie kłam* VI 259;
źle (2) *Jużci **źle**, bracie Cerberze* IV 33;
żywnie (1) <zgoła, jak tylko, absolutnie KKN VIII 739> *Jako **żywnie** sami chcemy* III 120;

d) w stopniu wyższym

częściej (2) ***Częściej** diabła spomnią przez dzień* IV 213;
dalej (3) *Nie zostanie, pójde **dalej**, // Aż do samej Galilejej* VI 123;
lepiej (1) *Zaż nie **lepiej** z towarzystwem?* VI 250;
łatwiej (1) *O kamień **łatwiej**, Maryja* V 27;
prędej (1) *Idź ty co **prędej**, Anjele* IV 439;
rychlej (1) *Co **rychlej**, przebóg wstawajcie* III 21;
więcej (14) *Będzie **więcej**, jeśli trzeba* VI 134;

e) w stopniu najwyższym

nalepiej (1) *Jak **nalepiej** wiecie, strzeżcie* I 54;
najpierwej (1) ***Najpierwej** dla uspokojenia ludzi, może śpiewać ...* Prolog. s. 8;
napierwej (1) *Ukazał się **napierwej** Maryjej* IV 503;
napręcej (2) *A powiedz im co **napręcej*** V 127;
narychlej (1) *Jedno pódźmy co **narychlej*** V 31;
nawięcej (2) *A **nawięcej** pan Jadamek* IV 53;

f) negatwa

niemało (1) *Uczynić to **niemało*** II 49;
nierychło (1) ***Nierychło** by, Noe, była // U Matki przez cię nowina* IV 405;
niewczas (1) ***Niewczas** takich nabędziemy!* IV 46;

nieznacznie (1) *A to rzekszysz wynidzie od nich **nieznacznie*** VI s.105;

g) wyrażenia przysłówkowe

do szczęta (1) <doszczętnie> *Któreć wnet złamie **do szczęta*** IV 84;

i tam, i sam (1) <i tu, i tam> *I będą patrzeć **i tam, i sam*** VI s. 106;

na urząd (2) <upřednio, umyślnie> *A ten chleb ma być **na urząd** ponakrawany na kielka częstek* VI s. 105;

po pielgrzymku (2) <jak pielgrzym> *Kleofas stojąc z Łukaszem **po pielgrzymku*** VI s. 99;

po ranu (1) <z rana, rankiem> ***Po ranu** z listków na drzewie* IV 417;

w czas (2) <we właściwym czasie KKN VII 489> *Umykaj każda **w czas** głowy!* I 103;

w pośrodku (1) *Przyszedł Jezus i stanął **w pośrodku*** VI s. 107;

w pośrodku (1) *Stał **w pośrodku** sam* VI 215;

w stojączi (1) <na stojąco> *Macie tu co takowego // Zjeść **w stojączi** gotowego?* VI 186;

we śrózdku (1) ... *i stanął **we śrózdku*** VI s. 112;

z osobna (1) *I będą śpiewać każdy z **osobna*** I s. 23.

Spójniki i partykuły

a (196) *A ludziom by powiadali* I 31, *A was Bogu poruczamy* I 56, *A bodaj ze sta nie było?* II 50;

abo (11) *Wziąwszy rusznicę **abo** dwie* I 88, ***Abo** ognia siarzanego?* IV 76, ***Abo** gardł naszych nie pobrał* III 108;

aboć (2) ***Aboć** nie dostaje kwasu* IV 74, ***Aboć** się to święto wściekło?* IV 174;

abowiem (2) ***Abowiem** anjoł Boży stąpił z nieba* III s. 36, ... ***abowiem** ducha ciała nie ma ...* VI s. 108;

aby (8) ... ***aby** przyszedłszy pomazały Jezusa* II s. 27, ... ***aby** Syn Człowieczy był wydan w ręce ludzi grzesznych* V s. 82;

albo (3) *Mogło to być **albo** nie być!* VI 52, *Ewanjeliſta **albo** Prolog Wstęp* s. 4;

ale (26) ***Ale** wara, leżąc wszyscy!* I 86, ***Ale** grobu pilno strzeży* I 89, ***Ale** się pierwszej stargujem* II 87;

ali (1) <1. gdy, aż, oto 2. stp. chyba 3. stp. jednak, lecz KKN I 24> ***Ali**byście byli w zwadzie* IV 384;

alić (2) ***Alić** dwa mężowie stanęli przy nich ...* V s. 81;

ani (9) ***Ani** się z nami zmwiajcie* I 68, ***Ani** z ludźmi żartujemy* III 74;

ano (1) <1. stp. a to, aż to 2. tak, tak jest 3. stp. że, iż, jako KKN I 40> ***Ano** wzięto Pana mego* V 95;

atoli (1) <rzad. jednak, jednakże mimo to KKN I 68-69> ***Atoli** sobie gadawa* VI 67;

awo (6) <stp. owo, owóz, oto KKN I 75> ***Awo** część ryby pieczonej* VI 189;

aza (2) <stp. czy, czyż, czyli KKN I 75> ***Aza** o tym w Piśmie mało* VI 106;

- azać** (1) *Azać w naju nie pałało* VI 146;
- aż** (4) *Aż ujrzą co pociesznego* V 173; *Aż do samej Galilejej* VI 124;
- aże** (2) <1. stp. nim, póki 2. gdy już, aż oto KKN I 76> *Aże do dnia do trzeciego* I 26;
- bale** (1) <stp. ba! ale! KKN I 87> *Bale, księża miłościwi* III 101;
- bo** (30) *Bo go barzo miłowały* I 81, *Bo, bo, bo, panowie, poszedł* III 31;
- boć** (7) *Boć to tu sławni hajdacy* I 65, *Boć się ma ku wieczorowi* VI s.103;
- bodaj** (3) <Bog + daj = niechby SEjp I 64> *A bodaj ze sta nie było* II 50, *A bodaj stokroć zawitał* IV 291;
- by** (27) <aby, ażeby KKN I 242> *By zmarłym na ziemi leżeć?* III 20, *Byście jedno chcieli wierzyć* III 56;
- chocia** (1) <stp. 1. przynajmniej 2. aczkolwiek KKN I 288> *Chocia tu są we zlej toni* IV 50;
- choć** (2) *Choć ciemno, wszak drogę wiemy* V 10, *Choć mię nigdy nie widzieli* VI 278;
- ci** (29) *Bomci już utarł rogów* IV 316, *Wieczórci a gdzieżby zaszedł?* VI 121, *Tenci, ale od nas zniknął* VI 144;
- ć**¹³ (52) *Boć naonczas jego siły ...* VI 281, *Toć wiernie nie kłam* VI 209, *A samegoć nie naleźli* VI 101, *Dziwnać jakaś Boża stwora* VI 170;
- czy** (2) *Czy żalujesz umarłego?* V 90;
- czyli** (4) *Czyli prawda, czyli bają?* VI 50, *Czyli trunku smolanego?* IV 75;
- dlatego** (1) *I szczęśliwym-eś dlatego, iżeś widział Pana swego* VI 273;
- dopiero** (4) <tylko co, ledwo co, przed chwilą KKN I 512> *Tożbych już dopiero wierzył* VI 241;
- dopierz** (1) *Jam dopierz oczy odemknął* VI 135;
- gdym** (36) *W on czas, gdym arkę budował* IV 391;
- i** (310) *I kamieniem założono* I 22, *I zapieczętujem zaraz* I 60, *I tak wszędy rozślawiali* I 32;
- ile** (1) *Każcież ważyć, ile chcecie* II 82;
- izaż** (1) <stp. że, jakoby KKN II 119> *Izaż tych rzeczy nie miał cierpieć Chrystus* VI s.103;
- iż(e)** (52) *Powiedzcie, iż będę wiedział* III 66, *Iż więc on zwodziciel mówił* I 13;

¹³ Por. F. Pełowski, *O funkcjach partykuły -ć w utworach Reja*, „Pamiętnik Literacki” LX 1969, z. 4, s. 137 – 167; R. Mayenowa, *O języku poezji Jana Kochanowskiego*, Kraków 1983, s. 20 – 23. Według R. Mayenowej partykuła *-ć, -ci* „wskazuje na dialogiczny (...) charakter tekstów. Partykuła wprowadza obecność słuchacza, zwraca wypowiedź bezpośrednio ku słuchaczowi (...). Jest to forma charakterystyczna dla ustnej wypowiedzi potocznej”. Jak wynika ze spostrzeżeń autorki dla M. Reja jest to swoista forma stylizowana służąca budowie wspólnego języka między pisarzem a odbiorcą. U Kochanowskiego czy Górnickiego występuje zasadniczo tylko w rzeczywistych dialogach. Autorka wymienia także zasady występowania partykuły *-ć, -ci*: 1. nie może wystąpić po rozkazniku i wołaczku 2. ma tendencję do występowania w tematycznej części zdania 3. może się wiązać z dowolną częścią mowy. Tekst misterium w pełni to potwierdza.

- iżby** (11) <stp. aby, ażeby, żeby, by KKN II 119> *Iżbychmy wam pokazali* Prolog. 57;
- jak** (16) *Tak mieszkam, jak i posługami* II 30, *Jak się wszystkie weseliły* Prolog. 7;
- jako** (49) *Jako i stworzenia wszego* IV 394, *Jako Pan do piekieł stąpił* Prolog. 87;
- jakoby** (3) *Jakoby śnieg bieluczkiego!* III 2;
- jedno** (8) <stp. tylko KKN II 170> *Jedno nie chcecie być skapi* I 62;
- jeszcze** (19) *Ba, jeszcze nas przestraszyły* VI 85;
- jeśli(ż)** (14) *Jeśli to do niego przydzie* III 106, *Jesliż tego więcej ma być* V 148;
- jesliby** (3) *Jesliby się tak ziściła* III 64, *A jesliby się to doniosło do starosty* III s. 43;
- już** (55) *Gdy Cię już widzę żywego* VI 266;
- jużci** (7) <stp. oto już, aż oto, aliści KKN II 191> *Jużci ja Waszmościom przedam* II 93;
- kiedy** (16) *Kiedy z piekła byli wzięci* Prolog. 24, *Kiedym Cię już oglądała* IV 502;
- li** (3) *Nie ujręli w jego ręku przebicia gwoździowego (...) nie uwierzę* VI s. 112;
- nawet** (2) <stp. w końcu, na ostatku 2. wreszcie, nareszcie 3. nadto, również KKN III 202> *A nawet cię nie puścimy* VI 126;
- ni** (6) <ani, nawet, choćby KKN III 247-248> *Ni tu, ni w niebie* VI 210, *Nie pomogło zamykanie grobu ni pieczętowanie* III 34;
- nie** (182) *Wieczórki już, nie mieszkajmy!* II 40, *Iżby w grobie nie cuchnęło* III 37;
- niech** (4) *Niech się z was żaden nie boi* VI 162, *Niech się dzieje wola Twoja* IV 501;
- niechaj** (9) *Niechaj już twój płacz ustanie* VI 184, *Niechaj będzie trzoda cała* IV 448;
- niechżeć** (2) *Niechżeć się i teraz udbam* IV 377;
- niż** (6) *Niż puszcza Jezusa k tobie* IV 78, *Pierwej, niż zszedł z tego świata* I 16;
- niżli** (3) *Dotąd, niżli słońce zajdzie* VI 114;
- ono** (1) <stp. 1. tylko, jedynie 2. jak tylko 3. dopiero 4. właśnie KKN III 170> *I zaś ono drugim razem, // Gdy szedł do Jeruzalem!* V 73;
- oto** (6) *Oto, piekło, masz szatana* IV 24;
- otóż** (7) *Otożem ja złamał* VI 137, *Otoż mię masz, gdy mię pilno szukasz* V 141;
- pewnie** (2) *My mu pewnie nie zdołamy* V 23;
- pewnieć** (1) *Pewnieć się nam rozpierzchnąć stąd!* IV 169;
- ponieważ** (2) *Ponieważ spominasz, Panie* IV 34, *Ponieważ, Panie łaskawy, // Nie najduje się takowy* IV 423-424;
- przećsię** (1) <stp. jednak, jednakże, atoli KKN V 36> *Przećsię dziś nie będziesz w Rzymie* VI 116;

- przeto** (2) <przez to , dlatego , stąd , więc KKN V 221> **Przeto** was barzo prosimy I 23 ;
- też** (54) *Awo też moja moneta* II 47, *Awo też moje talary* II 43;
- tylko** (9) *I to tylko* powiadały VI 91;
- więc** (13) *Dobrze więc, tak udziałajmy* II 39, **Więc** znamienici panowie IV 43;
- wszak** (17) <przecie, przecież KKN VII 765> *Choć ciemno, wszak drogę wiemy* V 10, *Masz wszak miejsca dosyć w niebie* IV 99;
- wszakże** (1) **Wszakże** gdzie by nie był dostatek tak wiela person ... Wstęp s. 6;
- zać** (1) <czyż, azaż, cóż, znowu KKN VIII 57> *O, zać o tym raz powiadał* V 75;
- zali** (1) <czy? czyli? KKN VIII 153> **Zali** serce nasze nie było gorące w nas VI 106;
- zaty** (2) <więc, tedy, przeto KKN VIII 328> *Ja zaraz odchodzę zaty* IV 488;
- zaż** (1) <p. izaż> **Zaż** nie lepiej z towarzystwem? VI 250;
- zażci** (1) <p. izaż> **Zażci** się nam te pokoje // *Wnet napelnią tyle troje* IV 183;
- ż(e)** (70) *Jesliś pan, idźże do państwa* IV 97, *Przyjmijcież Ducha Świętego* VI 201, *Bądźże wesola* V 142, *Dajże mi u nóg pokleknać* V 120;
- że** (8) **Żechmy** jako drwa martwieli III 77, *Wierz mi, że by rządu doszedł!* I 84.

Przymyki

- dla** (9) z Gen.: *Zwłaszcza dla* mistrza waszego II 95, **Dla** jabłka wiadł jako polny kwiat IV 144, ... *zwoleńnicy zgromadzeni dla* bojaźni żydowskiej ... VI s. 107;
- do** (143) z Gen.: *Pójdziemy do* grobu teraz I 59, *I do* grobu pochowano II 10, *Zaraz do* biskupów pódźmy III 43, *Nie do* pustek ci to tu wniść IV 79;
- k** (7) z Dat.: *I k* temu się przykładając Prolog. 15, *Niż puszczą Jezusa k* tobie IV 78, **K** wielkiemu jej pocieszeniu IV 344, *I zmieszkałby poselstwo k* niej IV 370;
- koło** (1) z Gen.: *Z lancuchem koło* drzwi skaczesz IV 156;
- ku** (12) z Dat.: **Ku** naszemu wszemu złemu I 116, *A mirry świeżej ku* temu II 78, *Ku* wierzeniu wszystkich rzeczy VI 105, *Ozeasz ku* czartom IV s. 52;
- miedzy** (11) z Instr.: *Gdy miedzy* ludźmi będziemy? III 38, *I też miedzy* ludźmi sławić III 116, *Jedni miedzy* sobą zwadźce IV 427;
- między** (1) z Instr.: *Wyrozumienie liter T. R. L. I. między* Ewanjeliją Wstęp s. 3;
- na** (123) z Acc.: **Na** znak swojej wesołości Prolog. 46, *Na* stronę trochę ustąpcie III 80, *Jak glina na* ziemię lecieli III 78, *Wosk na* kamień przylepiając I 73; z Loc.: *Znać to na* łakach, *na* polach // *Na* górach, *w* ogrodziech, *na* rolach Prolog. 45-46;
- nad** (5) z Acc.: **Nad** tekst świętej Ewanjelijej Prolog. 100, **Nad** Pismo Święte przyczyniać Prolog. 46; z Instr.: **Nad** nami w tej tu piwnicy IV 60;
- o** (40) z Acc.: *Gdy nas będą o* to pytać? III 40, *Ale o* starostę idzie! III 105, **O** to wy się nie starajcie I 67; z Loc.: *Jaciem* Krystus, **o** którym się

- pytasz? V 140, *Prawie o północnej dobie* III 92, *O Pańskim Zmartwychwstaniu // I o waszym z nim gadaniu* VI 33-34;
- od** (25) z Gen.: *Ani od ziemi próchniało* II 38, *Od starego do młodego* IV 334, *Iż nas wybawił od piekła gorącego* IV 458, *Od waszego mordowania* IV 87;
- ode** (1) z Gen.: *Któreś ode mnie przyjmował* IV 375;
- po** (35) z Acc.: *I po dziś dzień ludzie wierni (...)* // *Wesela się i radują* Prolog. 33; z Loc.: *Po wszystkim świecie sławili* I 44, *Byś nie wziął bartą po głowie!* I 107, *Jam ci go po chlebie poznał* VI 149;
- pod** (2) z Instr.: *Pod ziemią, w ziemi, na ziemi* Prolog. 21, *Pod ziemią Ojcowie święci ...* Prolog. 23;
- podług** (2) z Gen.: *Podług mocy bóstwa swego* IV 302, *Podług onych obietnic swych* VI 6;
- przeciw** (1) z Dat.: *Już przeciw wam żaden wróg nie stoi* IV 322;
- przed** (8) z Instr.: *A przed ludźmi powiadajcie* III 88, *I będą stać przed piekłem* IV s. 68, *Postawię przed Boże lice* IV 290;
- przede** (1) z Instr.: ... *które przede dniem były u grobu* VI s. 100;
- przez** (21) z Acc.: *Przez Twe święte Zmartwychwstanie* IV 120, *Wnidzie przez was król wszej chwały* IV 153, *O Boże, przez mękę Twoją // Wysłuchaj modlitwę moją* V 168; raz tylko przyimek został użyty w znaczeniu 'bez': *Nie poczną ludzie przez was nic* IV 207;
- przeze** (1) z Acc.: *Przeze drzwi pozamykane* VI 167;
- przy** (8) z Instr.: *I drugimi, co tam przy nich są* VI 144, ... *dwa mężowie stanęli przy nich* V s. 81, *Zostawił je przy dobrej nadziei* VI 144, *Przy Ewanjelijej wszędzie* Prolog. 66;
- u** (28) z Gen.: *Wszystko u mnie otrzymacie* I 47, *Co to tam ktoś u drzwi plecie* IV 26, *Iż u drzwi Jezusa czuje!* IV 128, *U nas tu napierszy panek* IV 54;
- w** (157) z Acc.: ... *pojrzała w grób* V s. 87, *Umykaj każda w czas głowy* I 103; z Loc.: *Nie będziecie nigdy w nędzy* III 96, *A ty, zwadźca, leżąc w grobie* I 105, *I nie ukradli go w nocy* I 78;
- we** (6) z Acc.: *Godziłoby się śpiewać weń* IV 272, *I inni też weń wierzący* I 38; z Loc.: *Chocia tu są we złej toni* IV 50, *I ukazawszy się we drzwiach* IV s. 50, *Stanął we środku ...* VI s.112;
- według** (3) z Gen.: *I według Twej obietnice* IV 121, *Według powieści niewieścich* VI 96, *Część czwarta według Dawida* Prolog. 83;
- z** (185) z Gen.: *Wstał z martwych ninie* III 119, *Danemu z państwa rzymskiego* I 5, *Tedy z starych Patrów mamy* Prolog. 104; z Instr.: *Bo masz zatarżkę z Kaimem* IV 382, *Oreża z sobą nabierzcie* I 58;
- za** (36) z Acc.: *Za służbę pieniądze dajcie* III 47; z Instr.: *Kiedychmy za nimi chadzały* II 18, *Pójdźcież za mną* IV 321;

ze (10) z Gen.: **Ze** psalmu Dawidowego V 5, **Ze** Składu apostołskiego IV 8,
A bodaj ze sta nie było? II 50.

Wykrzykniki

ach! (2) *Ach dla zgrzeszeniać to mojego* IV 295;

ba! (18) <1. zaiste, tak 2. jużci! o tak! no tak! 3. nawet, owszem 4. otóż, właśnie
 KKN I 77> **Ba**, *nie tylko my słyszeli* VI 225, **Ba**, *i owszem miłe moje*
 II 11;

biada! (6) <niestety, nieszczęście, źle KKN I 141> **Biadaż** *mnie!* IV 235, **Biada**,
jeśli je stracimy IV 45;

e! (1) **E**, *z rydłem i z gracją wielką!* V 104;

ehej! (1) **Ehej**, *piekielne księżęta* IV 11;

hej! (1) **Hej** *beszcie! Cóż się wždy dzieje?* III 8;

gorze! (1) <stp. nieszczęście, biada, bieda z czes. hore KKN I 879> **Biada**,
biada, biada gorze! IV 167;

niestety (1) < biada, nieszczęście!, gorze! KKN III 226> **Niestetyż** *nam na taki*
błąd! III 170;

nuże! (3) **Nużeż** *piekielne księżęta* IV 89, **Ba**, *nuże, me miłe panie!* V 1;

o! (17) **O** *głasajże, głasaj, pacholiku miły* I 96, **O** *Dio!* III 3;

przebóg! (3) <dla Boga! na Boga! KKN IV 25> **Przebóg**, *panowie hajducy* III
 83;

rata! (2) <wyraz oznaczający rozkaz niezbliżania się KKN VII 458> **Rata!**
Przebóg! III 5;

wara! (4) *O wara, wara* I 108, **Wara** *wąsa z siwą brodą* I 98;

wej! (1) <patrz! oto! ot! KKN VII 500> **Wej**, *a widzisz tę chorągiew!* IV 163.

Wnioski i uwagi końcowe

Pod względem słowotwórczym język Mikołaja z Wilkowiecka mieści się w normach języka literackiego epoki¹⁴. Autor misterium wykorzystuje formanty właściwe polszczyźnie szesnastowiecznej.

Wśród formacji rzeczownikowych pojawiły się w misterium wszystkie w zasadzie kategorie słowotwórcze rzeczownika¹⁵. Najliczniejszą grupę stanowią kategoriale (-anie, -cie, -enie) i niekategoriale (-(an)ina, -(a)wica, -ba, -ek, -ka, -nica, -ot, -stwo, -ø) nazwy czynności, które to formy właściwe są nie tylko polszczyźnie XVI-wiecznej, ale także i współczesnemu językowi polskiemu, poza kilkoma wyjątkami. A mianowicie formacje *bojanie*, *upadnienie*, *rozkazanie* dziś zastąpione są derywatami *bojaźń*, *upadek*, *rozkaz*; forma *pokłona*

¹⁴ Por. S. R o s p o n d, *Studia nad językiem polskim XVI wieku*, Wrocław 1949.

¹⁵ Por. K. K l e s z c z o w a, *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice 1996, z wyjątkiem derywatów *matanina*, *pokłona*, *zatarzka*, *półbutek*.

współcześnie należy do paradygmatu męskiego; szesnastowieczne leksemy *jeństwo*, *niewolstwo* wyszły z użycia, zastąpił je rzeczownik *niewola*; zaś od czasownika *matać* współczesna polszczyzna używa formacji *mactwo* // *mactzenie* w miejsce staropolskiego *matanina*.

Mniej licznie reprezentowane są nomina actionis, utworzone sufiksami *-arz*, *-ca*, *-ec*, *-ciel*. Na uwagę zasługują tu wyszłe z użycia formy *zwadźca*, *zwodźca*, *rzadźciel*, *zwodźciel*. Pozostałe kategorie słowotwórcze rzeczownika, do których należą nazwy nosicieli cech (*-ec*, *-eniec*, *-ik*), nazwy cech abstrakcyjnych (kategorialne: *-ość* i niekategorialne: *-ina*, *-ka*, *-stwo*, $-\emptyset$), nazwy zbiorowe (*-ctwo* // *-stwo*), nazwy żeńskie (*-ka*), nazwy miejsc (*-ica*), zdrobnienia i spieszczenia (*-eczko*, *-ek*, *-ica*, *-iczka*, *-ik*, *-iszek*, *-ka*, *-uchna*), wreszcie nazwy komponowane mieszczą się w obrębie słowotwórstwa polszczyzny szesnastowiecznej, a nawet współczesnej.

Słowotwórstwo przymiotników obejmuje formacje stanowiące przymiotniki czynnościowe lub stanowe (*-ły*, *-ny*), skłonnościowe (*-iwy*, *-liwy*), dzierżawcze (*-i //y*, *-ny*, *-owski*, *-owy*, *-ski*), materiałowe (*-any*, *-ny*, *-owy*) i własnościowe (*-aty*, *-awy*, *-ity*, *-ny*, *-y*). Ich brzmienie zgodne jest ze stanem polszczyzny szesnastowiecznej i współczesnej, poza przymiotnikiem *chętny* — dziś *chętny*. Podobnie modyfikacyjna kategoria stopnia natężenia cechy wyrażonej w podstawie przymiotnika mieści się w normach XVI wieku — w stopniu wyższym występuje sufiks *-ejszy*, w stopniu najwyższym prefiks *na-* // *naj-* dodany do formy comparativu oraz okazjonalnie sufiksu *-uczki*: *bieluczki*. Jeden derywat pochodzi od wyrażenia syntaktycznego: *poobiedni*. Osobno wydzielone zostały przymiotnikowe negatwa.

Wśród derywatów czasownikowych najliczniejszą grupę stanowią formacje przedrostkowe (*do-*, *na-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *prze-*, *przy-*, *roz-*, *u-*, *w-*, *wy-*, *wz-*, *z-*, *za-*, *ze-*, *zo-*). Dość liczne są także iterativa, utworzone za pomocą formantów *-a-*, *-ja-*, *-o-*, *-owa-*, *-wa-*, *-ywa-*.

Mikołaj z Wilkowiecka wykorzystał w tekście misterium różne typy słowotwórcze przysłówków. Są to przede wszystkim formacje utworzone za pomocą przyrostków *-o* // *-e*. Repartycja tych sufiksów jest w zasadzie zgodna z normami językowymi polszczyzny XVI w., a nawet współczesnej, poza formami *łatwie*, *śmieie*. Od przymiotnika *miły* występują obocznie postaci *miło* // *mile*. Wskazać należy także na występowanie derywatów prefiksально-sufiksalnych, a wśród nich przysłówków powstałych z połączenia form przypadkowych rzeczownika z przyimkiem: *do szczęta*, *na urząd*, *po ranu*, *w czas*, *w pośrodku* // *w pośrodku*, *we środku*; przymiotnika i przyimka: *po pielgrzymску*, *z osobna*; jak również różnego typu złożenia typu: *naonczas*, *naprzód*, *nazajutrz*, *teraz*, *wespolek*, *wewnątrz*, *wniwecz*, *wrzeczy* // *w rzeczy*, *wzgóre*, *zewnątrz*; zrosty przysłówków zaimkowych: *skądinąd*, *stamtąd*; złożenia składające się ze skostniałych form zaimka i rzeczownika: *tymczasem* // *tym czasem* // *tymi czasy*; przysłówki odliczebnikowe będące zrostami liczebników głównych i Genetivu pluralis rzeczownika *kroć*: *stokroć*, *trzykroć*. Stopień wyższy i najwyższy przy-

słówków powstaje regularnie przez dodanie do tematu przymiotnika odpowiednio sufiksu *-ej* (comparativus), prefiksu *na-* // *naj-* do stopnia wyższego (superlativus).

Spośród nieodmiennych części mowy dużą częstotliwość występowania w tekście wykazują wyrazy *-ci* // *-ć* w charakterze partykuł deiktycznych i emfaticznych. Ich obecność znamionuje język żywy, mówiony i wskazuje na dialogiczność tekstu. Nadużywanie partykuł *-ci* // *-ć*, według Z. Klemensiewicza, właściwe było nie tylko językowi mówionemu, ale i literackiej polszczyźnie doby staropolskiej¹⁶.

W zakresie leksyki uderza bogactwo wtrąceń obcojęzycznych. Obok wszechobecnej łaciny znaleźć można wtrącenia z języka niemieckiego, włoskiego, a nawet ukraińskiego i węgierskiego. Posługuje się też autor słownictwem starszym — nie brak wyrazów, ich znaczeń, form fonetycznych o charakterze archaicznym, ale równolegle wprowadza słownictwo aktualnie używane w Rzeczypospolitej w drugiej połowie XVI w., takie jak *służba* (w znaczeniu pozdrowienie), *hajduk*, *sajan* itp.

Bibliografia

- Bańkowski A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I: A – K, Warszawa 2000.
- Cyran W., *Przysłowki polskie. Budowa słowotwórcza*, Łódź 1967.
- Grzegorzczkowska R., *Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe*, wyd. 6, Warszawa 1984.
- Jędrzejewska M. i Szober Z., *Przedrostki stopnia najwyższego na- i naj- w dawnej polszczyźnie i dzisiejszych gwarach*, „Język Polski” XXXI, z. 4, s. 155 – 158.
- Klemensiewicz Z., Lehr-Splawiński T., Urbańczyk S., *Gramatyka historyczna języka polskiego*, wyd. 1, Warszawa 1955.
- Klemensiewicz Z., *Historia języka polskiego*, wyd. VIII, Warszawa 2002.
- Kleszczowa K., *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice 1996.
- Mayenowa R., *O języku poezji Jana Kochanowskiego*, Kraków 1983.
- Mikołaj z Wilkowiecka, *Historija o chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim*, oprac. Jan Okoń, BN seria I nr 201, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1971.
- Mróz-Ostrowska E., *Rzeczowniki z przyrostkiem -ość w języku XVI wieku*, [w:] *Odrodzenie w Polsce*, t. III, cz. 2, Warszawa 1962, s. 303 – 504.
- Peplowski F., *O funkcjach partykuły -ć w utworach Reja*, „Pamiętnik Literacki” LX 1969, z. 4, s. 137 – 167.

¹⁶ Por. Z. Klemensiewicz, *Historia języka...*, s. 141 oraz przypis 13.

- Pepłowski F., *Odczasownikowe nazwy wykonawców czynności w polszczyźnie XVI wieku*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1974.
- Rospond S., *Studia nad językiem polskim XVI wieku*, Wrocław 1949.
- Rudnicka-Fira E., *Złożenia rzeczownikowe w staropolszczyźnie*, „Język Polski” LXXIII 1993, z. 1 – 2, s. 30 – 40.
- Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I – XI, Warszawa 1958.
- Słownik języka polskiego*, pod red. A. Kryńskiego, J. Karłowicza, W. Niedźwieckiego, t. I – VIII, Warszawa 1900 – 1927.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I – XXVI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966.

Wykaz skrótów

czes.	czeskie
fr.	francuskie
gr.	greckie
hebr.	hebrajskie
KKN	<i>Słownik języka polskiego</i> , pod red. A. Kryńskiego, J. Karłowicza, W. Niedźwieckiego
łac.	łacińskie
niem.	niemieckie
p.	porównaj
psł.	prasłowiańskie
ros.	rosyjskie
rum.	rumuńskie
rzad.	rzadkie
SJP Dor.	<i>Słownik języka polskiego</i> , pod red. W. Doroszewskiego
Sp	<i>Słownik polszczyzny XVI wieku</i>
stp.	staropolskie
suf.	sufiks
tj.	to jest
tur.	tureckie
węg.	węgierskie
właś.	właściwie
wł.	włoskie